

Алла Гаркуша

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗМІЩЕННЯ СЮЖЕТІВ СТІНОПISY (ПЕРША ЧВЕРТЬ ХІХ ст.) СПАСО-ПРЕОБРАЖЕНСЬКОГО СОБОРУ В ЧЕРНІГОВІ.

Стаття присвячена історії створення настінних розписів першої чверті ХІХ ст. Спасо-Преображенського собору (ХІ ст.) у Чернігові, котрі є важливою складовою сучасної храмової декорації. Приділено увагу їхнім дослідженням, аналізуються проекти розміщення сюжетів розпису.

Ключові слова: Спасо-Преображенський собор, настінний живопис, дослідження, схема розписів, біблійні сюжети.

Спасо-Преображенський собор у Чернігові відомий як один з найдавніших православних храмів сучасного українського Придніпров'я. Ровесник Софії Київської 2016 року відзначив 980 років з часу першої літописної згадки. З точки зору архітектури споруда відзначається унікальною збереженістю не лише самої конструкції ХІ ст., а й внутрішньої архітектури. Дослідники як у позаминуле ХІХ ст., так і в часи новітні (ХХ – поч. ХХІ ст.) приділяли увагу передусім архітектурі собору та його історії [1], мало хто цікавився внутрішнім опорядженням древнього храму. Можливо тому, що храмова декорація, яка існує нині у соборі, почала формуватися з кінця ХVІІІ ст., через кілька десятків років після руйнівної пожежі 1750 р. [2]. Так, у кінці ХVІІІ ст. у Спасо-Преображенському соборі з'явився новий іконостас, який став домінантою внутрішнього декору [3]. Майже через чверть століття після встановлення іконостасу, у 20-х роках ХІХ ст., стіни храму, колись прикрашені фрескою, були заново розписані. Ці дві складові – іконостас і стінопис – стали основою новітнього внутрішнього опорядження древнього собору.

Ініціатором створення нового настінного живопису в кафедральному храмі став архієпископ чернігівський, майбутній митрополит Санкт-Петербурзький Михаїл (Матвій) Десницький, який очолював єпархію у 1803 – 1814 рр. За його завданням настоятель храму о. Іоан (Єленев) склав перший план розписів. Процес створення настінного живопису від моменту складання першого плану до початку малярських робіт розтягнувся на десятиліття і тривав з кінця 1814 р. до серпня 1824 р. Виконувала роботи артіль під керівництвом воронезького майстра Акіма (Якіма) Юрінова.

Уперше більш-менш прискіпливо звернули увагу на новий стінопис у праці «Історико-статистичний опис чернігівської єпархії» за редакцією архієпископа чернігівського Ф. Гумілевського [4]. Проте найґрунтовніше подав історію створення настінного живопису першої чверті ХІХ ст. П. Добровольський у публікації «Архів Чернігівського кафедрального собору» на початку ХХ ст. [5] У радянські часи на монументальні розписи, створені у першій чверті ХІХ ст., дослідники звернули увагу лише у другій половині ХХ ст., власне після створення Чернігівського архітектурно-історичного заповідника (нині – Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній»), коли постала потреба реставрації собору. На той час (кінець 60-70-ті рр. ХХ ст.) майже весь стінопис, за невеликим винятком, знаходився під

© Гаркуша Алла Броніславівна – завідувач науково-просвітницького відділу Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній».

шаром забілу [6]. Дослідження і наступна реставрація настінних розписів тривали з певними перервами з 1972 р. до початку 90-х рр. ХХ ст. [7]. Впродовж останньої чверті ХХ ст. мистецтвознавці, що працювали у Чернігівському державному архітектурно-історичному заповіднику (А. К. Адрут, Л. А. Фесенко, Т. В. Омельченко), звертали увагу на стінопис ХІХ ст., проте їхні дослідження не носили системного характеру. На думку автора даної статті, це можна пояснити і відносно «молодим» віком самого стінопису в порівнянні з фрагментами древньої фрески, і певним нігілістичним ставленням до церковного мистецтва, загальним підґрунтям якого була атеїстична радянська ідеологія. Адже йшлося про сюжети виключно релігійного характеру. Однак у наші дні вік стінопису становить за малим майже 200 років, і у дослідників залишається низка питань, відповіди на які не лежать на поверхні, а потребують аналізу джерел, історичного пошуку тощо.

Отже, як зазначалося вище, вперше початковий план розписів, складений о. Іоаном Єленєвим, був розлого опублікований у виданні «Історико-статистичний опис Чернігівської єпархії» у книзі 5-ій, присвяченій Чернігову [8]. За цим планом передбачалося:

«1) у великій середній бані зобразити у повному та величному вигляді створення світу, розділяючи його між вікнами на шістьдення, з підписом під кожним творінням: *і був вечір, і був ранок — день перший, другий, і т. д.* На двох віконних проміжках, що залишилися зі східної сторони зображена буде свята Трійця з підписом: *і побачив Бог усе, що вчинив, і се дуже добре, і спочив у день сьомий від справ своїх,* 2) нижче купольного карнизу, на чотирьох заломних кутах, чотири пори року, подібно як у місяцеслові зображається, 3) з чотирьох верхніх склепіннь відобразити на східному, що над іконостасом, сонце, що сходить на чистий небосхил, і від нього хрестоподібно написати великими золотими літерами у витягнуту лінію: *від сходу сонця і до заходу,* а в поперечну: *славне ім'я Господнє,* 4) на західному, що між хорами і арочними стовпами, небесний отвір, хмарами звідусіль оточений, а на отворі тому у колоподібною сьайві, множиною ангелів оточеному, написане золотими єврейськими літерами: *Єгова;* а в колі прописати червоними літерами: *нехай ім'я Господнє благословенне віднині і до віку.* 5) і 6) На південному і північному склепіннях змалювати, на першому дві півкулі небесного кола з астрономічними по кутах приладами, а на другому дві півкулі земного кола з географічними по кутах приладами. — На обох стінах — південній та північній, зайнявши місце вгорі по карнизу відобразити на них по три картини, а саме: 7) на південній, починаючи від іконостасу, у простінку під бічною банею, представити безодню, що дихає вогнем, і у самій бані вигнання грішних ангелів, які у безодню ту падають, 8) у середньому напівкіллі відобразити життя і падіння первозданних у раю, з відкриттям між шістьма вікнами, що займають се місце, достойних саду цього проспектів, хащів, джерела, що розділяється на чотири ріки, різновидних по місцям тварин, 9) під другою боковою банею зайняти два простінки, що утворюють тут кут, зображенням всевітнього потоцу, саму баню розверзінням сльоти небесної з темних та блискавичних хмар, 10) на північній стіні, починаючи від заходу, зайняти також весь кут, під боковою ж банею, зображенням різдва Христового, а саму баню правопроемом світла, що освітлює згори народженого новоявленою зіркою і множиною ангелів, що співають *слава во вишніх Богу,* 11) На передньому напівкіллі зобразити страждання, смерть та воскресіння Христове, 12) У простінку під боковою банею зобразити вознесіння Христове, яке займе і власне баню. Під цими зображеннями, нижче, тобто, карниза, відділивши наскрізно на усіх чотирьох уже стінах, південній, західній, що до хорів, і північній дві рівномірні, по чотири аршини завширшки, смуги зобразити: 13) на першій від карниза вздовж південної стіни, на всю її довжину, — вихід ізраїльтян з Єгипту і перехід через чермне море, з потопленням Фараона, що їх наздоганяє. На західній, розділеній арками на три відділення, зобразити: 14) на правому, від півдня, явлення пророку Мойсею палаючої на Хориві купини, 15) на середньому, над середньою, тобто прохідною аркою, отримання тим же пророком божественного в Синаї закону. 16) На третьому відділенні, на північ, зобразити дивовижне трьох отроків у вогні вавілонським

спасіння. 17) На північній же стіні зайняти всю наскрізь смугу зображенням в'їзду Ісуса до Іерусалиму. 18) По тому, зайшовши до вітара, зайняти увесь північно-східний циркульний кут зі склепінням, де стоїть жертovníк, зображенням Авраама, що привів було сина свого у жертву, але замість цього, за велінням Божим, овна на жертovníк покладаючого. 19) Усе середнє напівкілля зі склепінням зайняти зображенням другого пришествя Христового з безліччю ангелів. 20) Увесь східно-південний кут зі склепінням зайняти зображенням святого пророка Іллі, що зводить на жертovníк свій вогонь з небес. — 21) На трьох арочних западинах, що тут мають місце, зобразити символічно на північній — віру, на середній — надію, на південній — любов. А на середній опуклості іконостасного шельювання — премудрість — За тим, повертаючись у храму і до смуги, що залишилася незайнятою, ... нехай на честь і на спомин благознаменитіших творців, оновлювачів святого храму цього зобразити на цій смугі. 22) на південній стіні, починаючи від іконостасу всіх чернігівських можновладних князів із зазначенням часу їх життя та смерті. 23) На північній же стіні, починаючи від заходу — всіх чернігівських архиєреїв, на край від Лазаря Барановича до Михайла Десницького. — З шести, що залишились, простінків західної стіни, яка перетинається трьома прохідними арками, зайняти перший від півдня однією пропискою часу нашестя Батія, і що після розорення його і спустошення, залишився сей храм нагий і порожній ... ; але ні таке довготривале спустошення, а ні їдкість повітряних змін, мурованої цілості цього рідкісного благочестивої старовини монумента не змогли. 24) На другому простінку зобразити чернігівського полковника і генерального війська запорізького обозного Василія Андрійовича Дуніна-Борковського з підписом, що сей благочестивий і ревний христілюбчець, будуючи в місті цьому знову храму і поновлюючи занепалі, відновив святоліпно і сей всемілостивого Спаса храму і багатим начинням забезпечив у 1672 і 1685 роках; але по тому в 1750 році у травні місяці трапилась пожежа і так храму сей позбувся зовнішньої покрівлі і майже всієї внутрішньої благоліпності. — 24) На третьому простінку, що поруч найбільшій прохідній арки зобразити першого старозавітного архиєрея Аарона, що приносить з лівітами козеня у жертву, представляючи тут ківот, ковчег завіту і т. інш. 25) По іншу сторону тієї ж арки зобразити першого новозавітного архиєрея Іакова, в сакосі, що здійснюють службу з архиєпископом Стефаном, розділяючи на трапезі св. Агнця; над диском і потиром представити райдужне напівкружжя, на якому у сьвітлі звичайного вигляду спочиває Агнець, з напівкружним же згори золотим написом: *споживається Агнець Божий, що взяв гріхи світу — на відкуплення і во спасіння.* — На східному ж боці — євангеліє і хрест. 26) На п'ятому простінку зобразити того благодійника, який у цьому опорядженні, яке передбачається, візьме участь потрібною допомогою. — На шостому і останньому тут простінку написати, за браком особистих зображень, імена, роки життя і смерті всіх колишніх у місті цьому архиєреїв до Лазаря Барановича. — На довершення достопаєжної вдячності до високомонарших за благопідкування на сей найдревніший храму, зобразити 28) з середовища храму над першим же з правої сторони стовпом: блаженної пам'яті царя Олексія Михайловича, із зазначенням часу, коли надана грамота священнослужителям храму сього для користування певними угіддями. 29) над другим стовпом зобразити купно царів Іоана Олексійовича та Петра Олексійовича з підписом, що і вони користування давньою ругою високою грамотою підтвердили. 30) Над другим стовпом, що навпроти зобразити імператрицю Катерину другу з підписом, що з високого її величності дозволу (в такім-то році) храму сей, що був найбільшій стані поновлено в теперішній настільки міцний, на стільки ж благоліпний вид. 31) Над першим же на сій стороні стовпом зобразити нині царствующого монарха Олександра першого, з підписом, що в благознамените його царювання оздоблено храму сей стінним живописом (в такому-то році). 32) Зайшовши на паперть, або передню частину церкви, зайняти шість відділень, наявних на східній стіні, зображенням на першому, що від півдня, прописати час останнього розорення римлянами — града Іерусалима; на другому зобразити св. пророка Ієремію, що оплакує запустіння того града. 33) На третьому, що перед середньою прохідною аркою, зобразити св. апостола Павла, що у звисаючій

лівій руці тримає хартію, з написом: *не має тут града, котрий був*, а піднятою дорги правицею вказує на зображений на склепінні вишній Єрусалим, з написом: *але прийдешиє визискує*. 34) На четвертому, що по іншу сторону тієї ж прохідної арки, зобразити святого апостола і євангеліста Іоана богослова, що пише про бачений ним величний град, небесний Єрусалим, котрий 35) тут же на середньому супроти сих апостолів склепінні зобразити за апокаліпсичним його описом. 36) На п'ятому відділенні зобразити св. прор. Даниїла, що на поталу левам відданий, але благодаттю Божою, перебуває неушкодженим і спокійним. На шостому відділенні прописати вторгнення Наполеона в межі російські, а по тому і в сам град столичний Москву і час нашествия із града сього назад, і як потому нечестивець цей гнаний гине. 37) За сим весь північно-західний кут зайняти зображенням на північній стіні самого града Москви, а на західній — тисячного Наполеонового війська з написом над сим натовпом: *каже ворог: йду вразити, розділю користь, вгамую душу мою, убу мечем моїм, панувати буде рука моя*. 38) На склепінні ж, яке над сим кутом, зобразити архангела Михаїла, що з-за хмар споглядає на димлячий град. 39) Протилежний південно-західний кут зайняти зображенням останнього руйнування града Єрусалима; на склепінні, що над сим кутом, зобразити, небесні передвістя про розорення града сього, що були за описом історика Флавія».

Аналізуючи цей план розписів, складений о. Іоаном у середині грудня 1814р., можна зробити висновок, що основна частина сюжетів (26 з 39 пунктів) носить релігійний характер, що природньо, і взята з книг Біблії та Євангелія. Разом з тим третина сюжетів присвячена світській історії та портретним зображенням світських осіб. Автор розділу «Історико-статистичного опису Чернігівської єпархії» [9] зауважив, що, незважаючи на схвалення даного плану преосвященним Михайлом (Десницьким), пропозиції о. Єленєва були виконані лише частково [10]. Відповідальність за це автор розділу покладав на виконавця-підрядника Акіма (Якіма) Федоровича Юрінова, який, користуючись великою довірою з боку отця настоятеля, проявив певне свавілля «і дозволив собі робити супроти плану значні відступи, в розписах з'явилося багато малюнків, про які в доповіді не було й згадки» [11]. Однак у зазначеному тексті не згадується про інший варіант проекту розписів, складений також о. Іоаном, але пізніше, можливо, на початку 1821 р., після того, як чернігівську єпархію очолив новий архієпископ Лаврентій Бакшевський (1820 — 1831 рр.). Новопризначений преосвящений зауважив, що план о. Єленєва надто розлогий, і зібраних на розписи коштів не вистачить. Тому владику рекомендував о. Іоану змінити свій проект, скоротивши його наполовину. І звісна річ, не обійшлося без коректив, які вніс у план розписів безпосередньо архієпископ Лаврентій. Про це повідомляє П. Добровольський у згаданій вище публікації «Архів Чернігівського кафедрального собору», яку було надруковано у збірці «Труди Чернігівської губернської архівної комісії», у 4-му випуску, датованому 1902 р. До речі, початковий план о. Іоана, поданий у публікації П. Добровольського, виглядає дещо по-іншому аніж у «Історико-статистичному описі Чернігівської єпархії». Передусім, у ньому не 39 пунктів, а 25. Після уважного прочитання стає зрозуміло, що цей проект настоятеля собору П. Добровольський дещо спростив, випустивши певні деталі, однак зберіг опорні позиції проекту. У тій же публікації подається новий, відкорегований план розписів, який Іоан Єленєв представив преосвященному 21 лютого 1821 р. Перші три пункти доповіді о. Іоана стосуються іконостасу та власне підготовки стін собору. Далі: «3 трьох наявних у вівтарі східних склепінно-стінних напівкіл зобразити ... 4) на середньому, що напроти престолу, у величному вигляді Трьохіпостасного Бога, на престолі слави, у множині ангелів; а нижче, по боках, дві в рамках ікони — Розп'яття та Воскресіння Христове; на північному, де жертвник, — патріарха Авраама, що приносить замість свого сина явленого овна в жертву Вседержителю Богу; 6) на південному же — св. пророка Ілію, що низводить на жертвник свій вогонь з небес і пр.; 7) на наявних же тут трьох впадинах зобразити вгорі, посередині, в хмарних колах по одному златосіяйному трикутнику; а в середині їх, в північному відкрите око, з відступним написом: *все бачить*, в середньому вухо, з підписом: *все чує*, в південному же: *руку*, з підписом

все дає; 8) в низу же, в сих впадинах, на середній: одне проти одного святих Василія Великого та Іоана Златоустого; на північній — двох архидияконів — Лаврентія, що носить на голові дискос, та Еїпла, що на раменах своїх воздух, а в руці кадильницю має; в південній же — з одного боку патріарха Іакова, який бореться з Ангелом, з іншого — Давида, який перемагає Голіафа; 9) на іконостасній опуклості, котра напроти престолу, представити двох величного виду ангелів, і в руках одного пальмова гілка і різновидні вінці, а у іншого різні різки, з підписом під ними: *Кожен по своїх справах або прославиться, або осоромиться*. — В середині церкви 10) всю середню баню зайняти величним зображенням вітхого днём Господа Саваофа, що весь світ рухом своїм з нічого у буття приводить, із зазначенням на простінках між вікнами розділення шестиденного Його творіння і двох груп різновидних ангелів; 11) Під сим же куполом нижче карнизу, на чотирьох заломних кутах зобразити чотири пори року, подібно до того як при київських місяцесловах; 12) з чотирьох тут же наявних склепінь зобразити: на східному, що над іконостасом, сонце, яке сходить на чистому небосхилі, і від нього хрестоподібно написати золотими літерами у витягнуту лінію: *Від сходу сонця і до заходу*, а попереку: *Славлю ім'я Господнє*; на західному, яке до хорів, — розвернуте небо, світозарне і множиною ангелів осяяне, в середині котрого було б написано золотими єврейськими літерами *Єгова*, в циркульному колі, довкола імені сього, червоними літерами: *Буде ім'я Господнє благословенне від нині і до віку!* на південному представити прекрасний з білими хмарами день з підписом: *Твій єсть день*, а на північному — світозарну із місяцем уповні осяяну ніч, з підписом: *і Твоя єсть ніч*; — на обох стінах південній та північній, усе місцерозташування зверху по карнизу зайняти — на першій 13) весь західний, що під боковою банею кут — зображенням Різдва Христового, а власне баню правопроменим світлом, осяяний згори Рождений новоявленою над ним зіркою і множиною ангелів, що співають: *Слава во вишніх Богу і на землі мир!* 14) на середньому напівкіллі зобразити між вікнами: страждання, смерть і воскресіння Христове; 15) весь же боковий купол, що до іконостасу, з його простінком, зайняти зображенням славного Христового вознесення; 16) на північній стіні всю східну баню, з її простінком зайняти зображенням відторгнення грішних ангелів і у безодню скинутих; 17) на середньому напівкіллі зобразити життя і падіння первозданих у раю, з відкриттям між вікнами, що займають се місце, пристойних саду сему простінків, хащів і джерела, що на чотири ріки розділяється і різновидні між тим тварини; 18) всю західну баню, з її простінком, зайняти зображенням всесвітнього потопу. Потому, нижче карнизу, відділяючи скрізь на всіх трьох стінах: південній, західній, що до хорів, і північній, рівномірну, оскільки нижні займають вікна, смугу, зобразити по ній: 19) по південній, на двох просторах тут між вікнами простінках: Премудрість, що збудувала собі дім, і втечу новонародженого Ісуса з батьками до Єгипту; напроти яких 20) на таких же двох північних простінках зобразити стовпотворення та продання братами Іосифа в Єгипет; на західній, розділеній арками на три відділення, зобразити: 21) над першим від півночі проходом — явління пророку Мойсею палаючої на Хориві купини; 22) над середнім: — отримання тим же пророком Божественного в Синаї закону; 23) над третім, що до півдня, — дивовижне трьох у вогні печі Вавілонської отроків спасіння. Потому, на останній, що нижче вікон, окружній на всіх трьох стінах смугі зобразити в однаковій пропорції, на південній та північній стінах по чотири картини, а саме: 24) на першій — притчу про сіяча; 25) притчу про блудного сина; 26) притчу про митаря і фарисея; 27) притчу про господаря, який наймає робітників до одинадцятої години; на другій напроти стіні: 28) видіння св. пророка Ісайї; 29) видіння св. пророка Іеремії; 30) видіння св. пророка Михея; 31) видіння св. пророка Захарії. На західній же стіні, на двох, що при середній прохідній арці, простінках зобразити: 32) від півночі — Аарона, що приносить жертву, подібно до того як у книзі Левіт зображено; 33) від півдня же — першого у цій благодаті Іерусалимського архієрея, св.апостола Іакова, у сакосі, що відправляє службу з архидияконом Стефаном, розділяючи на трапезі св. агнця; над дискосом і потиром представити райдужне напівколо, з агнцем звичайного виду, що спочиває на ньому у сяйві, з написом напівкола *Споживається Агнець Божий, що*

взяв гріхи світу за мирське буття і спасіння, до східної ж сторони — євангеліє і хрест. — На чотирьох, що із середини храму, над круглими колонами, простінках зобразити в золотих рамах Спасителя світу, що здійснює чудеса в Єрусалимському храмі, а саме: 34) по правій стороні: що, серед старців і книжників сидить і сперечається і мудрістю слів своїх всіх їх дивує; 35) плетеною вервицею усіх торгуючих з храму виганяючого і столи їх перевертаючого; 36) на лівій стороні — розслабленого, тридцять і вісім літ при купелі Силоамській лежачого, одним словом зціленого; 37) приведену на суд Його жінку, звинувачену у перелюбстві, мудро судившого і простившого; Понад увесь цей живопис передбачається, що 38) нижні чотири круглі колони, з їх пілястрами, приведені були за допомогою алебастру та шліфування до вигляду і міцності світлорожевого, з різнокольоровими прожилками, мармуру; 39) капітелі же їхні як і весь видимий у храмі сьому ліпний карниз позолотити, з поліруванням і матово, чистим ваговим золотом; 40) всі шість горішні, грановані стовпи представити за допомогою олійного пензля у вигляді світлосірого з білим нашаруванням мармуру; 41) усі капітальні стовпи вифарбувати також у вигляд білого, з червоним нашаруванням, мармуру, а власне їхні арки у вигляді круглих шахових штук; 42) увесь простір на хорах розписати одними колонами і пілястрами, з пристойними карнизам; 43) весь вхожий притвор розфарбувати по пристойним колерами; а на склепінні, що під середньою прохідною аркою, зобразити у трикутному сьайві, в оточенні херувимів Всевидоче Око, з підписом: *Да будуть очі твої відкриті на храм сей вдень і вночі! ...*» Далі ще кілька пунктів, у яких о. Іоанн уточнює окремі нюанси нового опорядження храму відносно певних будівельних конструкцій. П. Добровольський додає, що на полях доповіді о. Єленев про всяк випадок зробив примітки щодо можливих місць розташування зображень князів, царів та архіпастирів чернігівських [12].

Під час порівняльного аналізу двох викладених вище проектів розпису передусім впадає у вічі те, що у другому проекті практично відсутні історичні сюжети, а також портретні зображення світських володарів та церковних ієрархів. Отже, можна зробити висновок, що другий проект має виражений біблійно-богословський характер.

Друге. У першому проекті сюжет «Життя первозданих» з книги Буття, а також «Вигнання грішних ангелів», «Всесвітній потоп» пропонувалося розташувати у південній частині собору вище ліпного карниза, натомість всю північну частину (обабіч карнизу) мали зайняти сюжети євангельські, пов'язані із земним життям Ісуса Христа. У другому проекті концепція протилежно змінилася. Тепер уже сюжети «Життя первозданих», «Вигнання грішних ангелів», «Всесвітній потоп» запропоновано розмістити у верхній *північній* частині. У північній же частині, нижче карниза, пропонувалося додати сюжети, пов'язані зі Старим Заповітом: «Продання братами Іосифа в Єгипет», «Стовпотворення» та чотири сюжети циклу «Видіння старозавітних пророків» (Ісайя, Ієремія, Міхей, Захарія). Тобто додається ряд біблійних сюжетів, про які у першому плані не йшлося.

У першому проекті євангельські сюжети Різдва Христового, страждання, смерті, воскресіння та вознесіння Христове планувалося розмістити у північній частині собору.

За другим проектом євангельські сюжети мали розміститися нагорі південної частини храму, і до уже згаданих пропонувалося додати цикл Христових притч (про Сіяча, про блудного сина, про митаря і фарисея, про господаря, який наймає робітників до одинадцятої години), які мали бути розташовані нижче карниза в південній частині.

У найзагальнішому варіанті у другому проекті схема настінних розписів Спасо-Преображенського собору виглядала так: північна частина собору присвячувалась Старому Заповіту, південна — Євангелію. Більш того, о. Єленев запропонував зайняти північне склепіння зображенням ночі з місяцем уповні і написом *«і Твоя єсть ніч»*, а відповідно на південному склепінні «представити прекрасний з білими хмарами день з підписом: *Твій єсть день...»* [13]. У першому проекті такої пропозиції не було.

Ця, на перший погляд, незначна деталь, на думку автора даної публікації, має

насправді суттєве значення. По-перше, написи підкреслюють зв'язок між живописом північної та південної частин, певною мірою відіграючи роль логічної ланки. По-друге, завдяки написам стає зрозуміло, що в ідейному задумі одна частина розписів є своєрідним продовженням іншої.

Загалом, у другому проекті схема розписів виглядає більш цілісною, такою, в якій частини розписів або окремі сюжети ідейно пов'язані між собою. Можна припустити, що ідею такого розміщення «підказали» о. Іоану зображення, що містяться на царських вратах іконостасу. Всупереч тогочасній традиції розміщати у медальйонах царських врат іконостасу сюжет «Благовіщення» та зображення чотирьох євангелістів, на царських вратах іконостасу Спаського собору зображені старозавітні і новозавітні символи, і саме в такій послідовності: північна сторона – старозавітні, південна – новозавітні. Т. ч. ідея взаємозв'язку Старого Заповіту і Нового, «заявлена» у медальйонах царських врат іконостасу, набуває подальшого розвитку в сюжетах настінних розписів.

Власне, таку схему і було втілено підрядником Акимом (Якимом) Юріновим в основному. За запропонованим планом була виконана переважна більшість сюжетів вівтарної частини та наосу. Деякі сюжети, передбачені о. Іоаном у другому плані, як от чудеса, вчинені Ісусом в Іерусалимському храмі, що планувалося розмістити на простінках між колонами, з невідомих причин не були зображені. Не була відтворена і частина запланованих написів до певних композицій. Можливо, саме у таких деталях проявилось свавілля майстра, виконавця робіт.

Ідея присвяти північної частини собору Старому Заповіту, а південної Євангелію знайшла своє продовження у 1872 – 1873 рр., коли було розписано західну частину (нартекс) Спасо-Преображенського собору. На північній стіні нартексу зображено старозавітний сюжет «І покликав Господь Адама», на південній – композиція з Нового Завіту «Спаситель, що кличе Закхея» [14].

Тобто можна констатувати, що внаслідок певних суб'єктивно-об'єктивних факторів (нестача коштів на втілення, перероблення планів розміщення сюжетів, певне свавілля з боку виконавця робіт) у Спасо-Преображенському соборі сформувалася доволі цілісна система настінних розписів, яка чітко виражає закладену в ній ідею взаємозв'язку Старого і Нового Заповіту.

1. Гаркуша А. Олійний стінопис (перша чверть ХІХ ст.) Спасо-Преображенського собору в Чернігові в історико-краєзнавчій літературі дорадянського періоду (ХІХ ст. – 1917 р.) / А. Гаркуша // Сіверянський літопис. – 2016. – №2. – С. 36 – 40.

2. Доценко А.В. Спас Чернігівський / [А.В. Доценко, А.Б. Гаркуша, О.М. Ванжула, О.О. Васюта]. – Чернігів: Десна Поліграф, 2011. – С. 144.

3. Там само. С. 98-140.

4. Гумилевський Ф. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. / Ф. Гумилевський // кн. 5. – Чернигов. 1874. – С. 11-19.

5. Добровольский П. М. Архив Черниговского кафедрального собора / П. М. Добровольский // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. – Чернигов: Типография губернского правления, 1902. – Вып.4: 1900 –1902.– Отд. 2. – С. 9–19.

6. Гаркуша А.Б. Реставрації настінного живопису (перша чверть ХІХ ст.) Спасо-Преображенського собору м. Чернігова у другій половині ХХ та на початку ХХІ ст. / А.Б. Гаркуша // Карнабідівські читання: зб. наук. пр. / Нац. архітектурн.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства Нац. Акад. Наук України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури; [редкол.: Ю.О. Соболев (голова) та інші.] – Чернігів: Десна Поліграф, 2017. – Вип. 1–3. – С.300 – 307

7. Там само.

8. Гумилевский Ф. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. / Ф. Гумилевский // кн. 5. – Чернигов. 1874. – С. 11-19.

9. Гейда О. С. Хто був автором семитомного опису Чернігівської єпархії. / О. С. Гейда // Український історичний журнал. – 2010. – № 2. – С. 179-189.

10. Гумилевский Ф. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. / Ф. Гумилевский // кн. 5. – Чернигов. 1874. – С. 18.
11. Там само.
12. Добровольский П. Архив Черниговского кафедрального собора / П. Добровольский // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. – Чернигов: Типография губернского правления, 1902. – Вып.4: 1900 – 1902.–Отд. 2.– С. 16.
13. Там само. С.12.
14. Там само. С.19.

Гаркуша Алла

К вопросу о размещении сюжетов стенописи (первая четверть XIX в.) Спасо-Преображенского собора (XI в.) в Чернигове.

Статья посвящена истории создания настенной живописи (первая четверть XIX в.) Спасо-Преображенского собора (XI в.) в Чернигове, являющейся важной частью современной храмовой декорации. Затрагивается также история исследования настенных росписей, анализируются проекты размещения сюжетов.

Ключевые слова: Спасо-Преображенский собор, настенная живопись, исследование, схема размещения сюжетов, библейские сюжеты.

Alla Harkusha

To the question of mural painting subjects development (The first quarter of the nineteenth century.) Holy Transfiguration Cathedral (XI c.) in Chernihiv.

The article is devoted to the history of mural painting creation (The first quarter of the nineteenth century.) Holy Transfiguration Cathedral (XI c.) In Chernihiv. These mural painting are the part of modern interior decorations. They were created in the first quarter of the nineteenth century. The article covers briefly the historiography of the research of the mentioned mural painting in the second half of XIX – XX centuries.

Chernihiv Archbishop Michael (Desnytsky) headed the eparchy in 1803 – 1814. He took the lead in creating new mural painting in Holy Transfiguration Cathedral. The work was done under the leadership of master from Voronezh – Akim Yurinov. The dean of Holy Transfiguration Cathedral priest Yoann Elenov became the initial project author of the paintings. Later he had to change the original project because of financial problems. The second version of composition was accepted to execution.

The main attention of the article is paid to the analysis of mentioned above comparative projects. A brief summary characteristic is given to each project. Also the projects differences in concepts and composition are examined. The author of the article supposes that the idea of the second project was taken from the scenes in medallions of the Holy Transfiguration Cathedral iconostasis royal gates.

The author of the article comes to the conclusion that for existing at present plan was performed in general, though some ideas were not realized.

Keywords: Holy Transfiguration Cathedral, mural painting, research, subject placement scheme, Bible Scenes.